

ТАРАҚҚИЁТ ТАДҚИҚОТЛАРИ

РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНЛАР
МАТЕРИАЛЛАРИ ТЎПЛАМИ

№13

ЯНВАРЫ | 2024

+99894 232-54-98

+99894 410-11-55

**ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ:
ПРОБЛЕМА, ПРЕДЛОЖЕНИЕ И РЕФОРМЫ**

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

**ТАРАҚҚИЁТ ТАДҚИҚОТЛАРИ:
МУАММО, ТАКЛИФ ВА ИСЛОҲОТЛАР**

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНЛАР

**DEVELOPMENT STUDIES:
THE PROBLEM, PROPOSAL, AND REFORMS**

SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCES

ТОШКЕНТ – 2024

УУК 001 (062)
КБК 57я49

«Тараққиёт тадқиқотлари: муаммо, таклиф ва ислоҳотлар» мавзусидаги
Республика кўп тармоқли илмий-амалий анжуманлари материаллари тўплами,
1-сон, 31 январь 2024 йил. – Тошкент: «IMFAKTOR Pages», 2024. – 57 б.

Бош муҳаррир:

Рафиқова З. – юридик фанлар номзоди, доцент

Масъул муҳаррир:

Собиров О. – социология фанлари бўйича фалсафа доктори

Таҳририят аъзолари:

Мусинова Р.	– психология фанлари номзоди, доценти
Эшмуродова Г.	– педагогика фанлари номзоди, доценти
Гафуров У.	– иқтисод фанлари доктори, профессор
Насиров Р.	– тарих фанлари доктори, профессори
Фозилов У.	– юридик фанлар номзоди, доцент
Пўлатова Д.	– фалсафа фанлари номзоди, доцент
Якубов И.	– сиёсий фанлар номзоди, доцент
Азизов У.	– социология фанлари бўйича фалсафа доктори
Матчанов А.	– биология фанлари доктори, профессор
Заитов А.	– физика-математика фанлари доктори, профессор
Гафурова Д.	– кимё фанлар доктори, доцент
Касимов И.	– тиббиёт фанлари доктори, профессор
Марипова С.	– геология-минерология фанлари номзоди
Каримова С.	– фармацевтика фанлари номзоди, доцент
Матёқубова Т.	– филология фанлари номзоди, доцент
Қодирова С.	– санъатшунослик фанлари доктори, профессор
Сатторов З.	– техника фанлари номзоди, профессор
Шодманов М.	– қишлоқ хўжалиги фанлари номзоди, доцент
Сафарова Н.	– география фанлари номзоди, доцент
Мустаев Б.	– архитектура фанлари бўйича фалсафа доктори
Якубжонов Ш.	– география фанлари бўйича фалсафа доктори

Саҳифаловчи\Page Maker\Верстка: Абдурахмон Хасанов

Таҳририят манзили: <https://imfaktor.uz>, 100152, Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, “Ватан” МФЙ, Чилонзор 24-мавзеси, 2/27-уй.

Телефон номер: +99894-410 11 55, **E-mail:** tahririyat@imfaktor.uz

© IMFAKTOR Pages, 2024 йил.

© Муаллифлар жамоаси, 2024 йил.

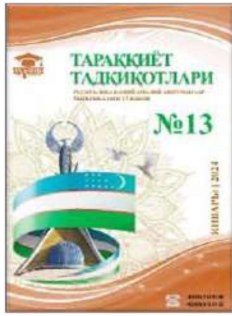
ТАРАҚҚИЁТ ТАДҚИҚОТЛАРИ | ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ DEVELOPMENT STUDIES

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНЛАР | НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ КОНФЕРЕНЦИИ
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCES

Volume II, Issue-13, (January) 2024
Journal homepage: <https://inashr.uz/index.php/rid>

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. MUSAEV D. <i>The role of cryptocurrency in smuggling and illegal sale of narcotic drugs.....</i>	<i>2-5</i>
2. XAYDAROV A.A. <i>Bolalar musiqiy ta'limiga oid ayrim mulohazalar.....</i>	<i>6-9</i>
3. РАШИДОВ Ф.Б. <i>Тижорат банкларининг портфел инвестицияларини шакллантиришнинг назарий асослари.....</i>	<i>10-14</i>
4. MAXMUDOVA D.S. <i>Namangani viloyatida arxeologik turizmni rivojlantirish muammolari.....</i>	<i>15-18</i>
5. AMIROVA L.M. <i>Zamonaviy o'smirlar qadryatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari.....</i>	<i>19-22</i>
6. DJURAYEVA D.A. <i>Bo'lajak rahbarlarda psixologik qobiliyatlarni shakllantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari.....</i>	<i>23-26</i>
7. OBIDOVA M.U. <i>Shaxs o'zi-o'zini idora qilish muammoni o'rganishning nazariy metodologik asoslari.....</i>	<i>27-29</i>
8. ИСЛОМҚУЛОВА Ш.В. <i>Врачнинг касбий жавобгарлигини сузурталаш шартномаси.....</i>	<i>30-33</i>
9. МАХАМАТОВА Д.О. <i>Психологические аспекты школьной неуспеваемости детей младшего школьного возраста.....</i>	<i>34-38</i>
10. RIZAEV A., ISMAILOV K. <i>The importance of payment systems in digital economy.....</i>	<i>39-41</i>
11. РИЗАЕВ А.Б., ИСМАИЛОВ Х.М. <i>Рақамлаштириш орқали яширин иқтисодиётни қисқартириш масалалари.....</i>	<i>42-45</i>
12. АХТАМОВ Ш.А. <i>Маъмурий ихтиёрийликни амалга ошириш устидан самарали суд назоратини таъминлаш масалалари.....</i>	<i>46-50</i>
13. XOLDOROVA D.H., XOLDOROVA G.H. <i>Alisher Navoiy ijodini 1-sinflarda o'qitishning ahamiyati.....</i>	<i>51-53</i>
14. ИБРАГИМОВ Б.Ю., СОЛИХЎЖАЕВ А.С. <i>Маҳаллий ўғитларнинг тунроқ унумдорлиги ва экинлар ҳосилдорлигини оширишдаги аҳамияти.....</i>	<i>54-57</i>

TARAKKIYAT TADQIQOTLARI | ИССЛЕДОВАНИЯ РАЗВИТИЯ DEVELOPMENT STUDIES

ИЛМИЙ-АМАЛИЙ АНЖУМАНЛАР | НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЕ КОНФЕРЕНЦИИ
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCES

Volume II, Issue-13, (January) 2024

Journal homepage: <https://inashr.uz/index.php/rid>

DJURAYEVA Dilfuza Abdugʻaniyevna

*Alisher Novoiy nomidagi Toshkent tili
va adabiyoti instituti oʻqituvchisi*

BOʻLAJAK RAXBARLARDA PSIXALINGVISTIK QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Psixolingvistika - inson nutqiy faoliyatining psixologik va lingvistik jihatlarini, nutqiy mulohaza va individual nutq va aqliy faoliyat jarayonlarida tildan foydalanishning ijtimoiy-psixologik jihatlarini oʻrganadigan fan. Psixolingvistikaning tadqiqot predmeti - nutq faoliyati konkret insoniy faoliyat turi sifatida, uning psixologik mazmuni, tuzilishi, amalga oshiriladigan usullari, amalga oshiriladigan shakllari va bajaradigan funktsiyalari.

Psixolingvistikaning yana bir muhim tadqiqot predmeti - til nutqning asosiy vositasi va individual nutqiy-kognitiv faoliyat, nutq aloqasi jarayonlarida tilning asosiy belgilarining vazifasi. Psixolingvistikaning yana bir tadqiqot predmeti nutq faoliyatini amalga oshirish usuli sifatida qaraladigan odam nutqidir. Bir qancha tadqiqot predmetlarining mavjudligi psixolingvistika ikki fan – psixologiya va til fanlari – tilshunoslikning birlashishi va qisman qoʻshilishi asosida vujudga kelgan murakkab fan ekanligi bilan izohlanadi. Psixolingvistika predmetining zamonaviy umumlashtirilgan taʼrifi A.A. Leontiev tomonidan taklif qilingan: "Psixolingvistikaning predmeti, bir tomondan, shaxsning nutq faoliyatining tuzilishi va funktsiyalari bilan aloqasi va insonning asosiy "formativi" sifatida tildir. A.A.Leontyev taʼkidlaganidek: "Psixolingvistikaning obʼekti... doimo nutqiy hodisalar yoki nutqiy vaziyatlar yigʻindisidir". Shunday qilib, psixolingvistikaning obʼekti tilshunoslik uchun umumiydir. "Psixolingvistika" atamasi birinchi marta 1946 yilda amerikalik psixolog N. Pronko tomonidan taklif qilingan.

Psixolingvistika 1953 yilda Indiana universitetida (Blumington) Tilshunoslik va psixologiya qoʻmitasi tomonidan tashkil etilgan universitetlararo seminar natijasida alohida mustaqil fan sifatida shakllandi. Ushbu seminar tashkilotchilari taniqli amerikalik psixologlar Charlz Osgud va Jon Kerroll, shuningdek, tilshunos va etnograf Tomas Sibeok edi. Ularning 1954 yilda nashr etilgan qoʻshma ishi "Psixolingvistika" yangi fanining asosiy qoidalarini, shuningdek, belgilangan sohada eksperimental tadqiqotlarning asosiy yoʻnalishlarini jamladi. Psixolingvistikaning shakllanishi uning rivojlanishining uchta "bosqichi" bilan bogʻliq [1].

Birinchi, ikkinchi, uchinchi avlod psixolingvistikasi va zamonaviy rivojlanish davri. Birinchi avlod psixolingvistikasining vakillari C. Osgud, J. Kerroll, T. Sibeok, F. Lounsberi edi. Ikkinchi avlod psixolingvistikasining eng koʻzga koʻringan vakillari J. Miller, N. Xomskiy, D. Slobin edi. Uchinchi avlod psixolingvistikasi yoki "yangi psixolingvistika" amerikalik olimlar J. Bruner, J. Verch, fransuz J. Meller, J. Noise va D. Dyuboislarining nomlari bilan bogʻliq. Psixolingvistika rivojlanishining zamonaviy davri kognitiv fanlarning rivojlanishi bilan bir vaqtga toʻgʻri keladi. Psixolingvistikadagi kognitiv yondashuv - bu insonning atrofida voqelik haqidagi maʼlumotni qanday qabul qilishini va tahlil qilishini va qaror qabul qilish yoki dolzarb muammolarni hal qilish uchun uni qanday tashkil qilishini tushunish istagi. Zamonaviy psixolingvistikada psixolingvistik tadqiqotlarning ikkita asosiy yoʻnalishini ajratib koʻrsatish mumkin.

Ulardan biri nutq faoliyati va ogʻzaki muloqotni modellashtirishga qaratilgan boʻlsa, ikkinchisi birinchi navbatda til qobiliyatini modellashtirishga qaratilgan. Ikkinchi yoʻnalish doirasida nazariy va eksperimental tadqiqotning ikkita yoʻnalishi ajralib turadi: psixosemantika (V.F.Petrenko, A.G.Shmelev va boshqalar) va nutq faoliyati subʼekti sifatida shaxsning ichki leksikasini oʻrganish (A.A.Zalevskaya, T.N.Myagkova va boshqalar). Birinchi yondashuv insonning kommunikativ faoliyatining turli tomonlarini oʻrganish bilan bogʻliq boʻlsa, ikkinchisi uning bilish faoliyatini oʻrganishga asoslanadi.

Psixolingvistikaning yangi yoʻnalishi ongli intellektual faoliyat shaklida amalga oshiriladigan nutq jarayonlarini modellashtirishga qaratilgan refleksiv psixolingvistikani oʻz ichiga oladi; rivojlanish psixolingvistikasi, inson ontogenetik rivojlanishida til qobiliyati va nutq faoliyatining xususiyatlarini shakllantirish jarayonlarini modellashtirish. Insonning til qobiliyati va nutq faoliyatidagi oʻziga xos lingvistik va milliy-madaniy oʻzgaruvchanlikni aniqlashga qaratilgan psixolingvistik tadqiqotlarning alohida sohasi etnopsixolingvistika deb ataladi (V.A. Pishchalnikova, Yu.A.Sorokin, I.Yu.Markovina va boshqalar).

Badiiy matnning psixolingvistikasi - psixopoetikaning oʻziga xos xususiyatlari bor; psixolingvistika oʻzining retseptiv, reproduktiv va mahsuldor shakllarida ikki tillilik muammolariga yaqin. Insonning til qobiliyati va nutq faoliyatidagi oʻziga xos lingvistik va milliy-madaniy oʻzgaruvchanlikni aniqlashga qaratilgan psixolingvistik tadqiqotlarning alohida sohasi etnopsixolingvistika deb ataladi (V.A.Pishchalnikova, Yu.A.Sorokin, I.Yu.Markovina va boshqalar). Badiiy matnning psixolingvistikasi - psixopoetikaning oʻziga xos xususiyatlari bor; psixolingvistika oʻzining retseptiv, reproduktiv va mahsuldor shakllarida ikki tillilik muammolariga yaqin. Inson psixologiyasi va nutq psixologiyasining yaqinda shakllangan ayrim yoʻnalishlari nazariy psixolingvistika bilan qoʻshni: nutq aloqasi nazariyasi va semiosotsiopsixologiya. Psixolingvistikaning asosiy amaliy sohasi keng maʼnoda til oʻrgatishdir.

Psixolingvistikani qoʻllashning bir xil darajada muhim sohasi rivojlanish patologiyasi muammolari bilan bogʻliq. Amaliy psixolingvistika oʻz qoʻllanilishini muhandislik, kosmik va harbiy psixologiyada topadi. Sunʼiy intellekt muammosiga psixolingvistikani qoʻllash juda oʻziga xos yoʻnalish: matn va ovozni avtomatik aniqlash tizimlari, mashina tarjimai, maʼlumotlarni qidirish tizimlarini yaratish, matnlarni shifrlash va shifrlash va boshqalar. Psixolingvistik nazariyaning postulatlar koʻrinishidagi asosiy qoidalari A.A.Leontiev va Moskva psixolingvistik maktabi tomonidan taklif qilingan. Olimning fikricha, psixolingvistik tahlilning birliklari quyidagilardir: elementar nutqiy harakat va nutq operatsiyasi, ular faoliyat paradigmasi bilan tavsiflanadi. Nutq faoliyatini tashkil etish tilni rivojlantirish va oʻzlashtirishning turli strategiyalariga asoslanadi. Subyektning tevarak-atrofdagi voqelikka nisbatan faoliyati shu voqelikni aks ettirish vositasida amalga oshiriladi.

Faoliyatni amalga oshirishning u yoki bu usulini tanlash nutq faoliyatida muhim rol oʻynaydigan ehtimollik prognozlash jarayoniga bogʻliq. Nutqni idrok etish uning paydo boʻlish jarayonlarini qisman takrorlaydigan jarayonlarga asoslanadi, bu esa murojaat qilingan nutqni inson idrok etish jarayonlarining faol xususiyatini taʼkidlaydi. Psixolingvistikaning nazariy va uslubiy asoslarini yaratishda nutq faoliyati va tilni jamiyat va inson oʻrtasidagi bogʻlovchi boʻgʻin sifatida tushunish gʻoyasiga ega boʻlgan V. fon Gumboldtning asarlari katta ahamiyatga ega edi. Gumboldtning til insonning obʼektiv voqelikka munosabatini belgilaydi, tashqi olamni ruh mulkiga aylantiradi, degan gʻoyalari tilshunoslikdagi falsafiy yoʻnalishning asosini tashkil etdi. Gumboldt shogirdi G. Shtayntal dialektikada tilni ham jarayon, ham tayyor berilgan narsa, ham inson aqliy faoliyatining bir qismi, ham ijtimoiy hodisa sifatida koʻrgan ustozidan farqli ravishda tilni faqat jarayon sifatida tushungan. Gumboldt va Steyntal gʻoyalari rus tilshunosi A.A.Potebnya asarlarida rivojlangan. Uning fikricha, nutq akti sof ruhiy hodisadir, lekin til, soʻz bu harakatga madaniy, ijtimoiy elementni kiritadi [2].

Tilshunoslik fanining rivojlanishiga va psixolingvistikaning paydo bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga katta hissa qo'shgan mahalliy tilshunos I.A.Boduen de Kurtene tilni turli xil g'oyalarning ko'plab guruhlaridan tashkil topgan murakkab ob'ektiv psixik hodisa sifatida ta'riflagan. I.A.Boduen de Kurtene inson tilining mohiyati faqat aqliydir, til faqat psixik qonuniyatlar asosida mavjud bo'lishi va rivojlanishi mumkin, deb hisoblagan. Yigirmanchi asr tilshunosligining asoschisi Ferdinand de Sossyur "til"ni mavhum shaxsdan yuqori tizim sifatida, "til qobiliyati"ni shaxs funktsiyasi sifatida va "nutq" tushunchalarini ajratib ko'rsatdi. ijtimoiy tizim sifatida til orqali til qobiliyati.

Shaxnarovich, V.P. Gluxova, V.P. Belyanin va boshqa tadqiqotchilar. Talabalar preverbal bosqichni va uning ontogenezda nutq qobiliyatini rivojlantirishdagi rolini o'rganishga e'tibor berishlari kerak. A.N. asarlarida keltirilgan maktabgacha yoshdagi bolalarning ona tilining tovush tuzilishini o'zlashtirgan xususiyatlarini bilish kerak. Gvozdeva, N.I. Jinkina. Talabalar uchun bolalar nutqining grammatik tuzilishini o'zlashtirish shakllarini bilish va tushunish muhim ahamiyatga ega. Mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rayotganda, shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning leksik rivojlanishining xususiyatlari bo'yicha psixolingvistik tadqiqot ma'lumotlarini o'rganish kerak. Psixolingvistikada eksperimental tadqiqotlarning xususiyatlari [3].

Psixolingvistika bo'yicha eksperimental tadqiqotlarga tayyorgarlik kelajak mutaxassisni tayyorlashning ajralmas qismidir. Adabiyotni o'rganishga asoslangan darslarga tayyorgarlik ko'rayotganda psixolingvistik eksperimentning nazariy tushunchasini o'rganish va eng maqbul usulni tanlash va uning mantiqiy asosini berish tavsiya etiladi. Assotsiativ eksperiment, semantik differentsial usul, lingvistik belgini to'ldirish usuli, to'g'ridan-to'g'ri izohlash usuli, matnni avtomatik tahlil qilish - psixolingvistikadagi eksperimental tadqiqot turlari.

Psixolingvistikaning nazariy va uslubiy asoslarini yaratishda nutq faoliyati va tilni jamiyat va inson o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in sifatida tushunish g'oyasiga ega bo'lgan V. fon Gumboldtning asarlari katta ahamiyatga ega edi. Gumboldtning til insonning ob'ektiv voqelikka munosabatini belgilaydi, tashqi olamni ruh mulkiga aylantiradi, degan g'oyalari tilshunoslikdagi falsafiy yo'nalishning asosini tashkil etdi. Gumboldt shogirdi G. Shtayntal dialektikada tilni ham jarayon, ham tayyor berilgan narsa, ham inson aqliy faoliyatining bir qismi, ham ijtimoiy hodisa sifatida ko'rgan ustozidan farqli ravishda tilni faqat jarayon sifatida tushungan. Gumboldt va Steyntal g'oyalari rus tilshunosi A.A.Potebnya asarlarida rivojlangan. Uning fikricha, nutq akti sof ruhiy hodisadir, lekin til, so'z bu harakatga madaniy, ijtimoiy elementni kiritadi.

Tilshunoslik fanining rivojlanishiga va psixolingvistikaning paydo bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga katta hissa qo'shgan mahalliy tilshunos I.A.Boduen de Kurtene tilni turli xil g'oyalarning ko'plab guruhlaridan tashkil topgan murakkab ob'ektiv psixik hodisa sifatida ta'riflagan. I.A.Boduen de Kurtene inson tilining mohiyati faqat aqliydir, til faqat psixik qonuniyatlar asosida mavjud bo'lishi va rivojlanishi mumkin, deb hisoblagan. Yigirmanchi asr tilshunosligining asoschisi Ferdinand de Sossyur "til"ni mavhum shaxsdan yuqori tizim sifatida, "til qobiliyati"ni shaxs funktsiyasi sifatida va "nutq" tushunchalarini ajratib ko'rsatdi. ijtimoiy tizim sifatida til orqali til qobiliyati. F.de Sossyur kontseptsiyasi taniqli mahalliy tilshunos L.V.Shcherbaning asarlarida yanada rivojlantirilib, u tomonidan belgilab qo'yilgan nutq faoliyati bilan birga "ijtimoiy" bo'lgan "shaxsning nutqini psixofiziologik tashkil etish" tushunchasini kiritgan. mahsulot."

Olim tilning uch jihatini tilshunoslikning predmeti sifatida ko'rib chiqishni taklif qilgan: - nutq faoliyati, uning yordamida u nutq va tushunish jarayonlarini tushunadi; - til tizimi yoki tilning lug'ati va grammatikasi; - til materiali, ya'ni. "ma'lum bir ijtimoiy guruh hayotidagi ma'lum bir davrda ma'lum bir vaziyatda aytilgan va tushutilgan hamma narsaning yig'indisi. L.V.Shcherba fanga mexanizm (inson nutqini tashkil etish) va jarayon (nutq faoliyati), shuningdek, jarayon (nutq faoliyati) va mahsulot (lingvistik material) o'rtasidagi muhim farqni kiritdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <http://psyfactor.org/lybr21.htm>.
2. А. В. Петровский "Введение в психологию" (<http://www.psicom.ru/vvedenie-v-psihologi094.html>).
3. <http://psylib.org.ua/books/petya01/txt11.htm>.